

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ЩОДО ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Процюк Ігор Валерійович

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри теорії та історії права

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

м. Харків, Україна

Стаття 1 Конституції України визначає нашу державу як демократичну, соціальну, правову державу, основними ознаками якої є верховенство права, визнання людини найвищою соціальною цінністю, пріоритет прав і свобод людини і громадянина перед інтересами держави, підпорядкованість держави інтересам людини і громадянського суспільства, взаємна відповідальність особи і держави, економічний і політичний плюралізм, демократизм державної влади, соціальна справедливість і ін. Все це передбачає створення такої національної законодавчої системи України, яка має базуватися на загальнолюдських цінностях, визнаних нормах і принципах міжнародного права з урахуванням української історичної і національної самобутності з обов'язковим закріпленням та гарантуванням основоположних прав і свобод людини.

Права людини – це основоположні можливості та вимоги, необхідні для існування і розвитку особи, які визнаються універсальними, невід'ємними та рівними для кожного й мають гарантуватись державою в обсязі міжнародних стандартів[1, с. 479]. Права людини є основою правової системи будь-якої демократичної, соціальної, правової держави і виступають фундаментальною засадою для формування і функціонування громадянського суспільства, верховенства права і інших прогресивних загальнолюдських категорій і цінностей таких як свобода, людська гідність, справедливість.

До загальновизнаних ознак прав людини відносять те, що вони є невід'ємними, «оскільки становлять складову частину особистості, є правовим надбанням людини. Вони розглядаються невід'ємними як елемент соціального буття людини, який дає змогу існувати людині як суб'єкту суспільних відносин, бути соціально і юридично дієздатною. Держава не дарує права людині, а тому й не може їх відібрати, а у випадку їх порушень або обмежень, несе за це відповідальність» [2, с. 181]. За відсутності таких прав особа перестає бути людиною в соціальному сенсі. У пункті 1 Віденської декларації та Програмі дій, схваленої на Всесвітній конференції прав людини 25 червня 1993 р.

значається: «права людини і основні свободи є правами, що надані від народження кожній людині; їх захист і заохочення є найпершим обов'язком урядів» [3].

При цьому слід акцентувати увагу на тому, що невід'ємність прав людини не може носити абсолютного характеру щодо усіх прав і свобод людини, оскільки за певних, чітко передбачених в законах випадках і визначеному законом порядку, вони можуть бути обмежені. Так, ст. 64 Конституції України визначає, що «Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України». При цьому в частині другій цієї статті зазначається: «В умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 цієї Конституції» [4].

Слід зауважити, що в демократичній, соціальній, правовій державі допустиме обмеження прав і свобод, навіть у період воєнного стану, розглядається власне як виняток, необхідність для забезпечення захисту державного суверенітету, належного функціонування державного та суспільного механізмів, правопорядку та законності. При цьому, обмеження мають містити розумний компроміс між потребами та інтересами громадянина, суспільства та держави виключно на основі приписів правових норм, які складають законодавчий інститут обмеження прав і свобод людини і громадянина. Відповідні законодавчі приписи, що встановлюють можливість обмеження реалізації на період воєнного стану окремих прав і свобод людини, встановлюються з метою досягнення справедливої рівноваги, соціального компромісу між правами індивідів та суспільними чи державними інтересами в цілому, а також при виникненні спорів між цими суб'єктами. Зрозуміло, що інтереси усіх суб'єктів суспільних відносин існують у взаємозалежності і взаємному впливові один на одного. А відтак, як і права людей, так і їх інтереси, цілі і завдання повинні реалізовуватися у взаємоповазі, взаємозалежності та розумному компромісі з цілями і завданнями інших людей, спільнот, суспільства.

Обмеження прав людини можна визначити як допустиме на рівні міжнародного та/або внутрішньодержавного права втручання в права і свободи людини, які відповідають вимогам законності, необхідності, доцільності і співмірності цілі, яка переслідуються.

Так, можливість обмеження прав і свобод людини і громадянина в міжнародному праві закріплюється в п. 2. ст. 29 Загальної декларації прав людини: «При здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлені законом

виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві» [5]. Схоже положення сформовано у ст. 15 ЄКПЛ «Під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом. Наведене вище положення не може бути підставою для відступу від статті 2, крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, і від статей 3, 4 (пункт 1) і 7. Будь-яка Висока Договірна Сторона, використовуючи це право на відступ від своїх зобов'язань, у повному обсязі інформує Генерального секретаря Ради Європи про вжиті нею заходи і причини їх вжиття. Вона також повинна повідомити Генерального секретаря Ради Європи про час, коли такі заходи перестали застосовуватися, а положення Конвенції знову застосовуються повною мірою» [6].

Правомірність і доцільність таких обмежень конкретизується практикою Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). ЄСПЛ сформував конструкцію правомірності обмеження прав людини. На основі цієї конструкції ґрунтується діяльність Європейського суду і має здійснюватися правомірне обмеження прав і свобод людини в державах, що є членами Ради Європи, до яких відноситься Україна. Ця конструкція вміщує в собі три складові елементи: 1) законність обмеження, тобто наявність у національному законодавстві держави підстави такого обмеження права; 2) правомірна мета – захист, забезпечення та реалізація прав та інтересів інших осіб, суспільства, національної безпеки та інші цілі; 3) неможливість вирішити ситуацію без таких обмежень прав і свобод з досягненням пропорційності їх обмеження [7, с. 44].

Можна стверджувати, що такий механізм обмеження прав і свобод відповідає сучасним правовим цінностям та принципу верховенства права. Кожний раз, при постановці питання про обмеження прав і свобод, держава в особі компетентних суб'єктів, має проаналізувати дотримання усіх трьох правил зазначеної конструкції і, за відсутності хоча б одного елемента, обмеження прав і свобод слід визнавати протиправними і недопустимими.

Допустимі обмеження прав людини визначаються на підставі загальних принципів права та міжнародних стандартів прав людини. При визначенні виправданості обмеження прав і свобод відповідно до вищезазначених правил, застосовуються наступні правила: 1) обмеження здійснене відповідно до закону; 2) обмеження відповідає

легітимній (законній) меті; 3) обмеження є необхідним у демократичному суспільстві. Таким чином, аналізуючи військовий стан слід констатувати, що законодавчо закріплено можливість обмеження певних прав і свобод, мета легітимна – захист суверенітету і територіальної цілісності і такі обмеження є необхідними у демократичному суспільстві.

При цьому слід зауважити, що абсолютні права (заборона катування, заборона рабства та примусової праці, заборона притягнення до відповідальності за діяння, що не вважалися злочином на момент вчинення) не підлягають обмеженням за будь-яких обставин. У легальний спосіб з врахуванням вищенаведених правил вироблених ЄСПЛ можуть бути обмежені тільки відносні права.

Відтак, слід зазначити, що права і свободи людини можуть бути обмежені в певних, чітко визначених законом та/або міжнародним правом випадках, таке обмеження є складним та багатограним питанням, яке потребує збалансованого підходу і має відповідати критеріям правомірності виробленим ЄСПЛ. Обмеження прав і свобод людини мають бути тимчасовими та обґрунтованими необхідністю гарантування державного і народного суверенітету, безпеки країни та захисту конституційно закріплених прав і свобод. Дотримання основних правил: законності, правомірності та необхідності у демократичному суспільстві є основними і незаперечними в механізмі обмеження прав і свобод людини.

Література:

1. Загальна теорія права : підручник / [О. В. Петришин, Д. В. Лук'янов, С. І. Максимов та ін.] ; за ред. О. В. Петришина ; Нац. акад. прав. наук України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2025. 576 с.

2. Загальна теорія права : посіб. для підгот. до іспитів / [Д. С. Бойчук, О. Р. Дашковська, А. М. Мерник, І. В. Процюк, К. О. Трихліб] ; за заг. ред. І. В. Процюка. Харків : Право, 2025. 212 с.

3. Декларація № 995_504 від 25.06.1993 Віденська декларація та Програма дій. https://zakononline.ua/documents/show/167622___167622

4. Конституція України. <https://www.president.gov.ua/documents/constitution>

5. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

7. Мерник А.М., Бурлаков Б.М., Кузьміна В.О. Обмеження прав і свобод людини в сучасних умовах: теоретичний і практичний аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 2. С.42–46.

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-613-6-23>

ПАРЛАМЕНТСЬКИЙ КОНТРОЛЬ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ, ГРОМАДЯНИНА В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Розвадовський Володимир Іванович

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри конституційного, міжнародного
та адміністративного права
Навчально-науковий Юридичний інститут Карпатського
національного університету імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ, Україна
<https://orcid.org/0009-0001-3946-2937>*

Дем'янюк Владислав Іванович

*аспірант кафедри конституційного, міжнародного
та адміністративного права
Навчально-науковий Юридичний інститут
Карпатського національного університету імені Василя Стефаника
м. Івано-Франківськ, Україна
<https://orcid.org/0009-0008-2520-7522>*

Відповідно до вимог ст. 85 Конституції України, парламентський контроль є формою забезпечення демократичності влади. [1]. Адже парламент як носій суверенітету народу володіє широкими повноваженнями у сфері здійснення контролю за дотриманням прав і свобод громадян, і в цьому вбачаємо одну з основних передумов ефективного функціонування демократичної правової держави.

Фактично, парламентський контроль – це одн з видів державного контролю, що здійснюється Верховною Радою України та її органами з метою перевірки дотримання суб'єктами владних повноважень Конституції та законів України, зокрема й у частині дотримання прав людини, громадянина в умовах війни.